

УДК 94(7/8)

ПРИВАТНО-СПАДКОВЕ КАПІТАНСТВО САН-ВІСЕНТІ ЯК ПЕРВИННЕ ЯДРО ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ БРАЗИЛІЇ

Кряжев П.В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито особливості творення і початкової фази господарського розвитку первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій половині XVI століття – приватно-спадкового капітанства Сан-Вісенті. З'ясовано, що це капітанство набуло значення найпівденнішого форпоста колоніальної експансії португальців на території сучасної Бразилії, починаючи з 1532 р. Розкрита місія португальського капітана-донатарія Мартіма Афонси де Соузи як власника його феодалної сеньйорії – капітанства Сан-Вісенті. Вказана роль Браза Кубаса, капітана-мора або заступника донатарія Мартіма Афонси де Соузи щодо забезпечення сталого і стабільного економічного розвитку капітанства. Висвітлено особливості головного сектору господарства Сан-Вісенті – виробництво тростникового цукру.

Ключові слова: Бразилія, колонізація, приватно-спадкове капітанство, капітан-мор, донатарій, мамелюк, енженьо.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1–2; 4–7; 11; 13]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8–10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема особливостей творення первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій половині XVI століття. У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття особливостей творення і початкової фази господарського розвитку первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій половині XVI століття – приватно-спадкового капітанства Сан-Вісенті.

Виклад основного матеріалу дослідження. За наслідками першої військово-колонізаційної експедиції португальського капітана-мора Мартіма Афонси де Соузи до берегів Бразилії

у 1530–1532 рр., згаданому капітану король Португалії Жуао III (1521–1557) пожалував у якості винагороди спадковий домініон – капітанство. Вказаний домініон являв собою пожалувану феодалну сеньйорію, що функціонувала на засадах майорату. Згідно королівській жалуваній грамоті дарування (*carta de doação*) від 20 січня 1535 р. капітану-мору було пожалуване капітанство, протяжністю 100 ліг вздовж бразильського узбережжя. Домініон був поділений, згідно королівській грамоті, на два окремі сектори [16, с. 136–149]. Перший сектор, протяжністю 55 ліг (старопортугальська міра відстані, що дорівнювала 5.92 км), починався на відстані 13 ліг на північ від мису Кабу-Фріу (*rio Macahe*) і сягав річки Кураре (сучасна річка Жукуірікуере), включаючи сучасну бухту Гуанабара (місцевість, де пізніше було засноване місто Ріо же Жанейро). Другий сектор капітанства, протяжністю 45 ліг вздовж узбережжя, починався від «річки» або естуарії Сан-Вісенті, включаючи острів Гуаїмба (Санту-Амару), і простягався на відстань 12 ліг в південному напрямку від острова Кананея.

Під час пошуку зручної бухти для заснування майбутньої колонії, ескадра Мартіма Афонси де Соузи 22 січня 1532 р. досягла бухти, яка була глибокою для каравел. Місцевість навколо цієї бухти капітан-мор назвав «святою» – *Сантуш*. А сама бухта разом із островом отримала назву на честь святого мученика Вікентія – *Сан-Вісенті*. Околиці цієї бухти разом з горою місцеві індіанці називали – «Бурікіока». Це слово походить від індіанської назви місцевого різновиду мавп – «бурікіс» [14, с. 18]. В цій місцевості на горі португальці побудували укріплений форт «Бурікіс». Пізніше цей форт став називатися фортецею Бертіога. Капітан-мор розпорядився заснувати поряд із фортецею, на острові Сан-Вісенті, містечко Сан-Вісенті.

Поряд із облаштуванням містечка Сан-Вісенті, Мартім Афонсу де Соуза почав жалувати земельні ділянки (*сесмарії*) португальській знаті, яка прибула заселяти цю землю разом зі своїми сім'ями із Португалії. Слід відзначити, що серед прибулих в ескадрі Мартіма Афонси, крім його брата Перу Лопеша де Соузи, були дворяни (*фідальго*): Перу де Гойш з його братами, Браз Кубас, Антоніу де Олівера, Перу Капіку, брати Руй, Ан-

тонію і Франсішку Пінту та ін. Як свідчить експедиційний щоденник Перу Лопеша де Соузи, серед прибулих, також, були німці, французи, італійці та інші іноземці [15, с. 54]. Це, безумовно, є прямим свідченням того, що Лісабон в XVI ст. був космополітичним містом, привабливим для іноземних комерсантів і різного роду авантюристів.

Заклавши фундамент містечка Сан-Вісенті, Мартім Афонсу у супроводі португальського старожила цієї місцевості Жоао Рамалью (проживав на цій території до прибуття ескадри Мартіма Афонси) перетнув горяню грядку Піранасіакаба з метою відвідати рівнину Піратінінга. Після повернення назад у Сан-Вісенті, він заборонив колоністам відвідувати Піратінінгу і мати відносини з місцевими індіанцями. Це можна пояснити наміром капітана-моря запобігти виникненню можливих конфліктних ситуацій між португальцями і туземцями і непорушенням претензій Жоао Рамалью на цю місцевість, тим більше він мав неабиякий авторитет серед туземних мешканців Піратінінги. Крім того, Мартім дізнався про провал відправленої ним експедиції під командуванням Перу Лобу і Франсішки де Шавеша вглиб континенту в пошуках золота і срібла. Загін зазнав нападу індіанців каріжос [18]. Після цього випадку, керуючись наказом короля Жоао III, він вимушений був повернутися до Португалії. Управління містечком Сан-Вісенті від доручив вікарію Гонсалу Монтейрі і його помічникам Перу де Гойшу і Рую Пінті. Довіреною особою у справах капітанства Мартім призначив власну дружину Анну Піментел.

Слід відзначити, що заступники (капітани-мори) Мартіма Афонси де Соузи, який мав титул «донатарія капітанства» (феодалного бенефіціара), призначалися ним керувати колонією завжди на фіксований термін виконання ними владних повноважень – 3 роки (Гонсалу Монтеру – 1535–1538 рр., Антоніу де Олівера – 1538–1542), Крістовам де Агуйар де Альтеру – 1542–1544, Браз Кубас, що виконував обов'язки заступника капітана-донатарія два терміна підряд – 1544–1549. Період правління вказаних заступників донатарія для капітанства Сан-Вісенті був позначений консолідацією колонії. Особливого прискорення процвітання колонії завдав вольовий і ініціативний заступник донатарія Браз Кубас. На жаль, існує не так багато відомостей про цю визначну постать в історії капітанства Сан-Вісенті немає в португальських і бразильських архівах. 10 жовтня 1532 р. Мартім Афонсу пожалував йому грамоту на володіння сесмарією на території рівнини Піратінінга, а 25 вересня 1536 році довірена особа і жінка донатарія Анна Піментел, пожалувала йому землі на берегах річки Жерібатіба (Журубатуба). В околицях цієї річки за ініціативи Кубаса було засноване містечко Порту-де-Сантуш. Крім того, Кубас отримав у своє володіння острів Пекена (сучасний острів Барнабе), який був облаштований Кубасом укріпленим форпостом проти атак індіанців племені тамойос. На цьому острові Браз Кубас оселився разом з батьком Жоао Франсішку Кубасом. Вони почали разом культивувати плантацію цукрової тростини на експорт [18].

Щодо обставин заснування містечка Порту-де-Сантуш, для цього була обрана місцевість

Енгуагуасу (назва індіанського походження і складається із двох слів: «енгуа» і «гуасу», що перекладається як «каменедробильниця» [14, с. 96]). З самого початку прибуття португальців на острів Сан-Вісенті і їх розселення, два колоніста Паскоал Фернандеш Женовіш і Домінгуш Піреш об'єдналися у товариство і вирішили оселитися на березі проливу, який оточує острів Сан-Вісенті. В цій місцевості пролив розділяється на дві протоки, одна з яких прокладає свій шлях в північно-східному напрямку, формуючи згадувану вище бухту Бертіога, а друга протока прямує в південному напрямку, формуючи бухту Святих (*порт.* – «barra grande de Santos»). Саме на східному березі бухти Святих під назвою Сан-Жероніму обидва колоніста обрали місце для поселення. Вони ініціювали прокладення дороги від їхнього помешкання до містечка Сан-Вісенті.

Як уже згадувалося, Браз Кубас отримав сесмарію в околицях річки Жерібатіба, поряд з землею Енгуагуасу. Оскільки Кубас був набожною людиною, він ініціював створення першої в капітанстві і Бразилії лікарні під назвою «Santos» під опікою релігійного братства милосердя на честь всіх святих. Крім того, за його ініціативи і при допомозі релігійних братів була побудована церква «Nossa Senhora da Misericordia» (Наша Сеньйора Милосердя) поряд з лікарнею. Назва лікарні згодом була поширена на назву всього поселення. В перші роки свого існування поселення знаходилося під адміністративною юрисдикцією муніципалітету або камари містечка Сан-Вісенті. Будучи заступником капітана-донатарія, Браз Кубас пожалував селищу Порту-де-Сантуш грамоту привілеїв, яка підвищила його статус до статусу містечка.

У часи правління Браза Кубаса на території капітанства почав формуватися новий тип мешканця бразильських рівнин і горячих плато – «мамелюк». Цей новий тип мешканця виник шляхом асиміляції мешканців Сан-Вісенті з індіанцями. З часом браки португальців з індіанцями поширювалися і це стало запорукою проникнення колоністів вглиб бразильського континенту (*сертани*). Мамелюки стали дієвим інструментом колонізації неосвоєних земель або сертанів, і розширення меж португальських володінь в Південній Америці. При цьому португальська знать трималася осторонь цього асиміляційного процесу, намагаючись зберегти родову чистоту крові. Основним португальським елементом, який приймав участь в асиміляційному творенні мамелюків, були соціальні низи португальського суспільства – пеони.

Поряд із торговельним процвітанням прибережних містечок, у внутрішніх районах капітанства була зроблена ставка розвитку скотарства. Плантації потребували збільшення кількості робітників, тому колоністи намагалися залучати у якості робочої сили місцевих індіанців. Разом з індіанцями в культивуванні плантацій приймали участь, також, мамелюки. Тим більше, у часи правління Браза Кубаса, індіанські племена тамойос, каріжос і тупінікіні не вчиняли більше жорстоких нападів на молоде капітанство, як це було раніше. Завдяки військовому таланту Браза Кубаса, вдалося приборкати ворожі племена індіанців і захистити капітанство від несподіваної спроби нападу двох англійських галеонів під

командуванням Едварда Фейтона. Зокрема, Браз Кубас витратив на війну з індіанцями 200 тисяч реалів власних коштів, крім тих коштів, які виділяли на цю війну колоністи [17, с. 232]. Безумовно, що ці війни послаблювали оборону капітанства, спустошували її фінансові, матеріальні і людські ресурси. В цьому контексті слід згадати лист фідальго Луїса де Гойша, написаний у Сантуші 12 травня 1548 р. і адресований королю Жоао III. У листі згадується, що капітанство Сан-Вісенті населяло близько 600 «білих» і мамелюків, а, також, близько трьох тисяч робітників-індіанців. У листі Луїс де Гойш просить короля надати допомогу капітанству, оскільки існувала постійна загроза життю і майну колоністів [17, с. 233].

Деталізуючи аналіз економічного розвитку капітанства, слід підкреслити, що крім започаткування плантацій цукрової тростини, семена якої були доставлені ескадрою Мартіма Афонси з Мадейри, поширювалося розведення худоби, овець і коней на рівнині Піратінінга, що простягалася на північ від містечка Сан-Вісенті.

Землі під сесмарії капітан-донатарій жалували, як правило, в північній частині острову Сан-Вісенті – місцевості Енгуагуасу. В цій місцевості сесмарії отримали Луїс де Гойш, Домінгуш Піреш, Паскоал Фернандеш, Франсішку Пінту та ін. На острові Сан-Вісенті створювалися перші цукрові заводи для переробки цукрової тростини і отримання цукру на експорт в Європу – енженьо. Саме із капітанства Сан-Вісенті цукрова тростина разом із худобою почали поширюватися в сусідні спадкові капітанства Бразилії.

Відомий факт, що Мартім Афонсу і його брат Перу Лопеш створили консорціум разом з компаньйонами Жоао Веністі, Франсішкой Лобо і Вісенті Гонсалвешем з метою будівництва двох енженьо в капітанствах Мартіма Афонси і його брата (капітанство Ітамарака на північному сході Бразилії). Мартім Афонсу, Франсішку Лобу і Вісенті Гонсалвеш продали свої долі участі в енженьо в капітанстві Сан-Вісенті німцю Еразму Шетеру, сини якого пізніше купили, також, долю Жоао Веністі. Після цього енеженьо отримало назву «Сан-Жорже-дос-Еразмос».

Крім цього енженьо в капітанстві виникали і інші цукрові заводи: «Естевау Педрозу», «Жероніму Лейтау», «Сальвадор-ду-Вале»,

«Геррас», «Мадре-де-Деуш», «Сан-Жоао-де-Жозе-Адорну» і «Санту-Антоніу-де-Мануель-Фернандеш». Щодо вартості цукру, португальський хроніст Гаспар Мадре де Душ відмічає, що його ціна складала 400 португальських реалів за одну арробу (14.7 кг) [14, с. 64–65]. Крім енженьо, в капітанстві створювалися малі заводи – енженьоки, призначені для виробництва цукрової горілки. Більша частина цукрової горілки експортувалася за межі капітанства.

Для заохочення розвитку торговельної справи в капітанстві, Мартім Афонсу де Соуза ініціював створення товариства «Armadores do trato» (в перекладі з португальської мови назва товариства дослівно перекладається як «майстри торговельної справи»). Можна припустити, що членами товариства були компаньйони Мартіма Афонси в енженьо Сан-Жорже. У 1542 р. уповноважений представник Мартіма Афонси у справах капітанства, його жінка Анна Піментел призначила фінансовим адміністратором (фейтором) цього товариства Крістовама де Агуйара де Альтеру. Товариство займалося імпортом в капітанство із Європи аптекарських препаратів, які потім реалізували колоністам. Колоністи, в свою чергу, реалізували ці препарати індіанцям в обмін на їхні послуги або продукти. На експорт до Європи із капітанства товариство відправляло на кораблях цукор і «продукти землі». Оскільки грошей в капітанстві не вистачало, існував бартерний обмін.

Висновки дослідження. Таким чином, нами у статті з'ясовано особливості творення і початкової фази господарського розвитку первинного ядра португальської колонізації Бразилії в першій третині XVI століття – приватно-спадкового капітанства Сан-Вісенті. Вказане капітанство стало найпівденнішим форпостом колоніальної експансії португальців на території сучасної Бразилії, починаючи з 1532 р. У порівнянні з іншими приватно-спадковими капітанствами в Бразилії, що виникали протягом 1534–1536 рр. вздовж атлантичного узбережжя Південної Америки, капітанство Сан-Вісенті було одним із найстабільніших і найміцніших. Це стало запорукою досить швидкого економічного розвитку цього автономного домініону, що перебував у власності її першого капітана-донатарія і засновника Мартіма Афонси де Соузи.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939–1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильский рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М.: Весь мир, 2007. – 384 с.

13. Слѣзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слѣзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Deus G.M. Memorias para historia da capitania de São Vicente, hoje chamada São Paulo / G.M. Deus. – Lisboa: Typografia da Academia, 1797. – 244 p.
15. Diario da navegação de armada de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
16. Documentos historicos: Em 112 vol. – Rio de Janeiro: Augusto Porto & Co., 1929. – Vol. 13. – 500 p.
17. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / C.M. Dias, J de Freitas, A. Baião, P. Azevedo, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
18. Leme P.T.A.P. Historia da capitania de São Vicente desde a sua fundação por Martim Affonso de Sousa em 1531 / P.T.A.P. Leme // Revista trimestral do instituto historico e geographico do Brasil. – 1869. – Т. 9. – P. 137–178, 293–328, 445–476.

Кряжев П.В.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ЧАСТНО-НАСЛЕДСТВЕННОЕ КАПИТАНСТВО САН-ВИСЕНТИ КАК ПЕРВИЧНОЕ ЯДРО ПОРТУГАЛЬСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ БРАЗИЛИИ

Аннотация

В статье раскрыты особенности создания и начальной фазы хозяйственного развития первичного ядра португальской колонизации Бразилии в первой половине XVI века – частного-наследственного капитанства Сан-Висенти. Определено, что это капитанство приобрело значение наиболее южного форпоста колониальной экспансии португальцев на территории современной Бразилии, начиная с 1532 г. Раскрыта миссия португальского капитана-донатария Мартина Афонсы де Соузы как собственника его феодальной сеньории – капитанства Сан-Висенти. Акцентируется роль Браза Кубаса, капитана-мора или заместителя донатария Мартина Афонсы де Соузы относительно обеспечения поступательного и стабильного экономического развития капитанства. Освещены особенности главного сектора хозяйства Сан-Висенти – производство тростникового сахара.

Ключевые слова: Бразилия, колонизация, частно-наследственное капитанство, капитан-мор, донатарий, мамелюк, энженьо.

Kryazhev P.V.

Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

THE PRIVATE, HEREDITARY CAPTAINCY SAO VICENTE AS THE INITIAL NUCLEUS OF PORTUGUESE COLONIZATION OF BRAZIL

Summary

In the article we discovered the particularities of the creation and initial phase of economic development of the elementary nucleus of portuguese colonization of Brazil in the first half of XVI century. This was the private, hereditary captaincy Sao Vicente. We detected that this captaincy gained meaning of more southern outpost of the portuguese colonial expansion on the territory of modern Brazil since the beginning of 1532. The mission of the Portuguese captain-donatarario Martim Afonso de Sousa as owner his feudal seigniority (captaincy Sao Vicente) is found out. We focused the attention on the role of Bras Kubas, general captain or vice-chairman of donatarario Martim Afonso de Sousa relatively security of the gradual and stabilized development of the captaincy economy. We lighted the the particularities of the main economic branch of Sao Vicente – production of the sugar cane.

Keywords: Brazil, colonization, private, hereditary captaincy, general captain, donatarario, mameluke, engenho.